

Lončenina s kamniškega Malega gradu Izkopavanja leta 1992

Benjamin ŠTULAR

Izvleček

Kamniški Mali grad je v pisnih virih prvič omenjen leta 1202, leta 1444 pa se omenja kot že opustel. Sodeč po najstarejših ohranjenih arhitekturnih členih je bil zgrajen v 11. stoletju, ni pa izključena tudi zgodnj srednjeveška naselbinska faza pred tem. Arheološka izkopavanja so potekala v letih od 1976 do 1995. Obravnavana lončenina izvira iz izkopavanj leta 1992 in predstavlja približno desetino vsega gradiva. Z analizo stratigrafskih odnosov in lončenine so potrjene dosedanje domneve, da so bile izkopavalcem tam ohranjene le plasti iz druge gradbene faze gradu, umeščene v 13., 14. in začetek 15. stoletja.

Ključne besede: Kamnik, Mali grad, srednji vek, lončenina

Abstract

This article emerged as a part of the project of evaluating pottery obtained through a decade of archaeological excavations at Mali grad in Kamnik. The 1557 fragments discussed in the article were excavated in 1992. The excavations at Mali grad were not stratigraphical. That is why the stratification of the castle yard, had to be analysed retrospectively. As a starting point I used the data that the pottery fragments 'above the paving', date the western wall of the second Romanesque palladium. The material discussed in this article is placed in the period between the 13th and 15th centuries.

Keywords: Kamnik, Mali grad (castrum inferior), Middle Ages, pottery

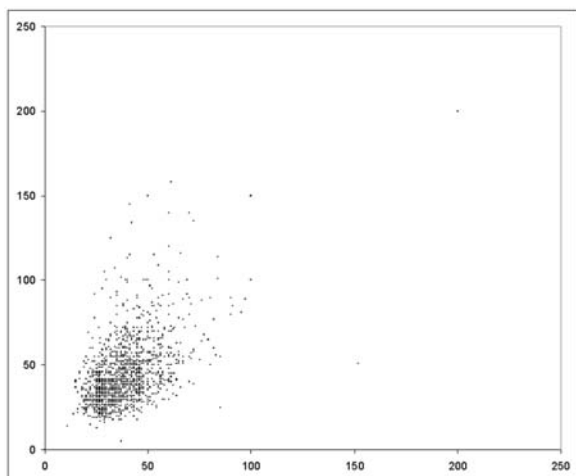
UVOD

Pričujoči članek je nastal kot del projekta ovrednotenja lončenine, pridobljene z desetletjem arheoloških izkopavanj na Malem gradu v Kamniku pod vodstvom univ. dipl. arheologa M. Sagadina, konservatorskega svetovalca. Zaščitna arheološka izkopavanja so potekala v dveh sklopih, na vzhodnem delu gradu od leta 1976 do 1983 in na zahodnem od leta 1986 do 1995. Vodja izkopavanj je redno objavljala preliminarne poročila (Sagadin 2001; glej tam navedeno literaturo) in sinteze o prazgodovinskih najdbah (Sagadin 1996), zgodnj srednjeveškem grobišču (Sagadin 2001) ter arhitekturnem razvoju gradu (Sagadin 1997a; isti 1997b).

V prispevku obravnavanih 1557 odlomkov, del lončenine pridobljene z izkopavanji leta 1992, predstavlja približno desetino celotnega gradiva.

Ovrednotenje tega gradiva bo, poleg neposrednih zaključkov, pomagalo odgovoriti tudi na vprašanje, pomembni za nadaljevanje raziskave. Prvo vprašanje se nanaša na izpovednost slabo ohranjenega gradiva. Odlomki namreč v povprečju merijo le nekaj centimetrov (*sl. 1*). Zanima nas tudi najprimernejši način nadaljnje obdelave gradiva.

V prispevku so najprej predstavljeni izhodiščni podatki (Stratigrafija, Opre za absolutno datacijo, Zbiralne enote - rekonstruiranje stratigrafskih enot, Faziranje). V nadaljevanju sta predstavljeni metodologija obravnavanja gradiva (Metodologija obravnave lončenine) in gradivo samo (Tehnologija izdelave lončenine, Tipologija oblik in okrasa). V sintezi (Konteksti najdb, Zaključek) skušamo znane podatke, predstavljene v uvodnih poglavjih, povezati z izsledki osrednjega, analitičnega dela prispevka.

Sl. 1: Mali grad v Kamniku. Diagram prikazuje na ordinatni osi višino in na abscisni osi širino obravnavanih odlomkov lončenine v milimetrih.

Fig. 1: Mali grad in Kamnik. The size of the fragments. On the ordinate axis the diagram presents the height and on the abscise axis it presents the width, both in millimeters.

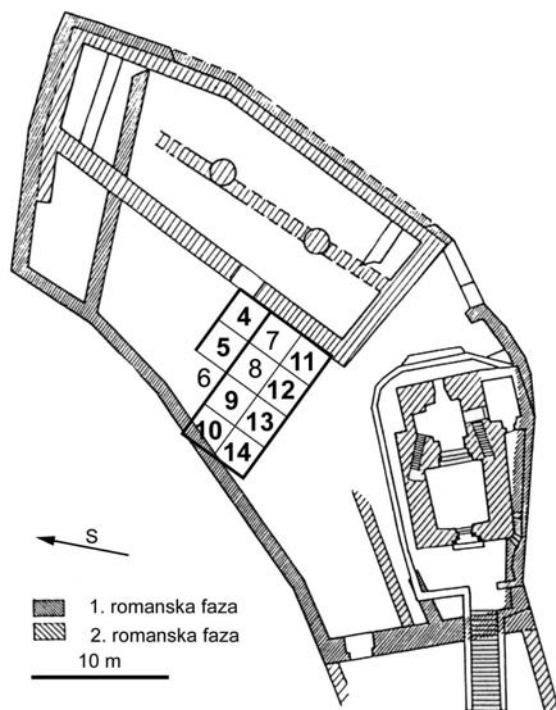
STRATIGRAFIJA

Izkopavanja na Malem gradu so bila planumska oziroma arbitrarna. Zato je bilo stratifikacijo grajskega dvorišča, prostora izkopavanj leta 1992 (sl. 2), potrebno retrogradno analizirati.

Na podlagi zapisov v terenskem dnevniku¹ je bilo mogoče rekonstruirati nekatere stratigrafske enote in njihove odnose. Kot izhodišče je služil podatek, da odlomki lončenine "nad tlakom datirajo zahodni zid drugega romanskega palacija, ker se tlak lepo izteče k vhodu skozi zid."

Ta "tlak", na drugih mestih označen kot "estrih", predstavlja hodno površino zadnje faze uporabe grajskega dvorišča. Pod estrihom je ležala izravnalna ilovnata plast, ki je nastala neposredno pred hodno površino oziroma hkrati z njo. Ta ilovnata plast na nekaterih mestih prekriva ruševine starejše faze. Enaka stratifikacija je zabeležena tudi v palaciju (Sagadin 1997a, 106) in vzhodnem delu gradu (Sagadin 1997b, 20).

Pod temi plastmi je bilo več ilovnatih plasti, v terenskem dnevniku označenih kot "mešana", "rjava", "kulturalna" in "rdeča, sterilna" ilovica. Te lahko vsebujejo srednjeveške ali prazgodovinske artefakte. Medsebojni stratigrafski odnosi teh plasti, razen v enem primeru, kjer "mešana" leži nad "kulturalno sterilno ilovico", niso poznani. Vse ilovnate plasti pa so nalegale na razgibano skalno osnovo. Ta je najnižja na severnem robu grajskega dvorišča, izdanja

Sl. 2: Mali grad v Kamniku. Načrt gradu (povzeto po Sagadin 1997a, 115) z označenim izkopnim poljem, iz katerega izhaja obravnavano gradivo.

Fig. 2: Mali grad in Kamnik. The plan of the castle (by Sagadin 1997a, fig. 17) with marked excavation area, from which the discussed materials originate.

pa južno od kvadratov 11 do 14. Tam na njej temelji malograjska kapela. Tako so na skalno osnovo v kvadratih 11 do 13 izkopavalci naleteli že v drugem, v kvadratu 9 pa šele pri petem planumu.

Na več mestih omenjeni starslovanski grobovi so bili vkopani skozi ilovnate plasti do skalne osnove (Sagadin 2001, 361).

Nad estrihom je ležala "črna kulturalna plast, ki je ... označevala romansko fazo", a jo dnevnik omenja le enkrat in še to posredno. V kvadratih 6, 9 in 10 je bila lončenina "predvsem v črnih luknjah v maltnem tlaku". V objavljenem opisu stratigrafije obravnavanega prostora, ravnice med malograjsko kapelo in mestnim stolpom, je vsa lončenina opisana kot izvirajoča iz "zelo tanke, nekaj centimetrov debele, temnorjave kulturne plasti tik pod žgano in nad maltnim estrihom" (Sagadin 2001, 361). Na podlagi tega smo vso lončenino, ki je ležala tik nad estrihom, pripisali fazi uporabe grajskega dvorišča.

Celotno izkopno polje so prekrivale več kot 60 centimetrov debele ruševinske plasti. Te so bile

¹ Vir: Sagadin, M. 1992, Dnevnik izkopavanj Kamnik - Mali grad 1992. - Hrani ZVKD, o. e. Kranj.

odstranjene kot enotna plast, izbor lončenine pa opravljen intuitivno na terenu. To lončenino obravnavamo kot pripadajočo ruševinskim plastem.

Upošteva se prikazano stratifikacijo smo na podlagi opisov posameznih zbiralnih enot sestavili Harrisov diagram stratigrafskih enot, v katerega smo vključili zbiralne enote (tab. 2; za terminologijo glej Mlekuž 2001). Potrebno je opozoriti, da je posamezno zbiralno enoto le izjemoma moč enačiti z določeno stratigrafsko enoto; navadno več zbiralnih enot predstavlja eno stratigrafsko enoto (glej dalje, poglavje Zbiralne enote - rekonstruiranje stratigrafskih enot).

Opore za absolutno datacijo

Najstarejšo fazo predstavljajo plasti z dokumentiranimi prazgodovinskimi najdbami (Sagadin 1996).

V zgodnjesevrednjeveški fazi je dokumentirano staroslovansko grobišče. Med predmeti, najdenimi v tretjini izmed sedemindvajsetih odkritih grobov, prevladujejo obsenčni obročki. Na podlagi analogij, tako za posamezne predmete kot za njihovo zastopanost, je grobišče datirano v konec 10. in začetek 11. stoletja (Sagadin 2001, 368 s). Že v tej fazi je moč domnevati tudi stalno poselitev malograjskega griča (Sagadin 1997a, 109).

Niz arhitekturnih elementov in posameznih arhitekturnih členov opredeljuje prvo fazo romanskega obodnega gradu, ki je stal na vzhodnem delu malograjskega hriba. Najstarejši arhitekturni člen malograjske kapele je verjetno nastal konec 11. stoletja (Sagadin 1997b, 32 s; Cevc 1985, 67). Tip gradov nepravilne obodne zasnove, kakršen je bil zgodnjoromanski Mali grad, ima analogije od prehoda v 12. stoletje dalje (Sagadin 1997a, 108). Tako lahko z določeno gotovostjo gradnjo kamniškega romanskega gradu umestimo v konec 11. stoletja.

Obsežne prezidave, ko je bila površina gradu več kot podvojena, označujejo drugo romansko fazo. Te gradbene dejavnosti so z nekaterimi drobnimi najdbami (Sagadin 1997a, t. 3: 2,3), vrsto arhitekturnih elementov in nenazadnje z novcem v temelju zahodnega obrambnega stolpa datirane v konec 12. in začetek 13. stoletja (Sagadin 1997a, 108 s). Najverjetnejši vsebinski okvir gradbenih posegov

je čas med ali tik pred leti 1208 in 1217, ko se je na Malem gradu več časa zadrževal Henrik Andeški (Kos 2001, 201 in 210 s; prim. Cevc 1985, 67; Sagadin 1997a, 108 s). Utemeljeno se lahko vprašamo, kje v Kamniku je leta 1209 Henrik Andeški gostil, poleg treh domačih minesterialov, še Wernharda iz Seefeld, Ulrika iz Samberga, Henrika iz Wiharna, Alberta iz Vohburga, Gotskalka iz Schiltgrabna, Ditrika iz Krainicha, Konrada iz Celle, Ota iz Schellenberga² idr.

Težje opredeljivo je prenehanje uporabe grajskih prostorov. 15. stoletje je čas, ko vlogo gradov, statusnega simbola lastnika in vojaško-upravnega središča zemljiškega gospostva, prevzema nastajajoči uradniški sloj, ki vse pogostejše uraduje v vaseh in mestih (Kos 1994, 125 ss). Takšni usodi bi se Mali grad zaradi lege v samem mestu lahko izognil, vendar: "Leta 1444 je bilo grajsko poslopje na Malem gradu že zapuščeno ('ain öds haws'³), vendar sta deleža na gradu imela še vedno tudi Jurij⁴ in Gašpar Kamniška⁵" (Otošec 1985, 20; prim. Kos 2001, 201). Nekaj desetletij kasneje, leta 1472, je slednji svoje premoženje zapustil deželnemu knezu, cesarju Frideriku III., ki mu je bil leta 1474 grad tudi predan⁶ (Otošec 1985, 20).

Omenjeni pisni viri morda niso tako zgovorni, kot se zdi. Položaj še nadalje zaplete Žiga Lamberg. Ta se v pisnih virih med leti 1460 in 1475 sedemkrat omenja kot cesarjev oskrbnik kamniškega starega gradu (Otošec 1956, 89; glej tam navedene vire). A viri dvakrat namesto običajnega *Oberstein* navajajo '*phleger vnd richter zu Stain*' (1460) in '*phleger vnd landrichter zu Stain*' (1473). Na kaj se nanaša omemba *Stain*? Na Stari grad (okrajšano), Mali grad ali mesto Kamnik. Dosedanji interpretaciji izbereta prvo možnost (Zika 1957, 108; Otošec 1957, 45).

Pisni viri torej odpirajo več vprašanj kot nudijo odgovorov, vendar to ni mesto za poglobljeno razpravo. Za naše potrebe bomo sledili zgodovinarjevi interpretaciji (Otošec 1985; prim. Kos 2001, 201 in 210 s): Mali grad kot stavbno zemljišče je bil leta 1444 že opustel, predmet nadaljnjih listin je gradu pripadajoča posest. Kot prostor drugih aktivnosti, ki pustijo sledi v arheološkem zapisu, je grad še naprej služil. Ena takšnih aktivnosti je uporaba malograjske kapele.

² F. Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain* II (Laibach 1884 u. 1887; I: Laibach 1882/3), št. 18. (navedek po Kos 2001, op. 4).

³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundenreihe 724, fol. 227, 252 v. (navedek po Otošec 1985, 20 in op. 35).

⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundenreihe 724, fol. 229, 234 v. (navedek po Otošec 1985, 20 in op. 36).

⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundenreihe 724, fol. 270 (navedek po Otošec 1985, 20 in op. 37).

⁶ listina 1472 VI 3., reg. J. Chmel, Regesten des römischen Kaisers Friederich III 1452-1493, Wien 1859, str. 638, št. 6571; listina 1474 VII 9., isti str. 670, št. 6900; str. 680, št. 7045 (navedek po Otošec 1985, 20 in op. 38).

Izsledki arheoloških izkopavanj kažejo, da je bil prostor palacija in notranjega dvorišča dokončno uničen v enkratnem dogodku in ni bil nikoli obnovljen (Sagadin 1997b, 27). Hodne površine je prekrila debela plast ruševin, ki je bila odstranjena in dokumentirana enotno. V prispevku obravnavana lončenina izvira iz plasti pod temi ruševinami, kot tudi kovinske najdbe pušičnih osti, ostrog stremena in gotskih ključev. Te so datirane v 13. in 14. stoletje (Sagadin 1997a, t. 1: 6,8,9; 2: 1-7; 3: 1). Datacija teh v začetek 15. stoletja ni izključena.

Ko obravnavamo zgoraj navedene vire kot celoto, se kot možno izhodišče za *terminus ante quem* kaže leto 1444. Kot smo kratko pokazali, je takšno interpretacijo potrebno obravnavati previdno, zato jo v nadaljevanju obravnavamo kot delovno hipotezo.

Terminus ante quem seveda ne pomeni, da med lončenino ni pričakovati tipov, ki se na drugih najdiščih pojavljajo tudi kasneje; teoretično bi se morali pojavljati, le manj pogosto. Odlomki, zanesljivo datirani izključno v kasnejši čas, pa bi pomenili, da je potrebno *terminus ante quem* pretehtati.

Zbiralne enote - rekonstruiranje stratigrafskih enot

Izkopno polje je bilo leta 1992 razdeljeno na 23 kvadratov, ki so bili odstranjeni v treh do petih režnjih oziroma planumih. Na tem mestu obravnavana lončenina izhaja iz kvadratov 4, 5 in 9 do 14 (sl. 2). Najdbe so bile dokumentirane znotraj planumov in kvadratov. Kjer so izkopavalci naleteli na izrazito drugačne plasti, kot so "estrih", "ilovica", "črna prst v luknji", so jim planume prilagodili. Tako je predvsem pomembna delitev v četrtem režnju na najdbe nad tlakom in pod njim. Tovrstni podatki so bili zabeleženi na identifikacijskih listkih v vrečkah.

Ker so bila izkopavanja arbitrarna, je bila kontekstualizacija najdb možna le v poizkopavalni analizi. V ta namen so bile obravnavane najdbe razvrščene v najmanjše dokumentirane skupke, ki jih v nadaljevanju imenujemo zbiralne enote. Najpogostejše gre za določen planum v določenem kvadratu. Zbiralne enote služijo kot pripomoček pri umeščanju gradiva v stratigrafsko sekvenco.

Kriteriji za določanje le-teh so bili najdiščni podatki na identifikacijskih listkih in opisi v terenskem dnevniku. Na identifikacijskem listku so označeni datum, kvadrat in planum. V nekaterih primerih je bil dodan osnovni podatek o plasti, na primer

"V ILOVICI" (spodaj Z VELIKIMI TISKANIMI ČRKAMI). V drugem koraku je bilo gradivo na podlagi datuma povezano z zapisom v terenski dnevnik (spodaj v dobesednem navedku) in dodan komentar, v tretjem pa na podlagi zgoraj opisanih stratigrafskih podatkov opredeljeno v fazo. Na opisani način je bilo kontekstualiziranih vseh 19 zbiralnih enot.

Zbiralna enota 1. Dne 13. 5. 1992, kvadrata 10, 14, planum 1. OB ZIDU.

Komentar. Ob zidu; možnosti: polnilo vkopa za zid, na hodni površini ob zidu ali ruševinske plasti. 4 Faza.

Zbiralna enota 2. Dne 15. 5. 1992, kvadrata 13, 14, planum 1. "... na višini žive skale (se) pojavljajo že kar bogate najdbe (ogrica - veriga, puščica - poleg lončenine itd.). Med včerajšnjo keramiko so tudi kosi prazgodovinske (halštatske), čeprav je vsa pobrana iz črne kult. plasti, ki je sicer označevala romanško (grajsko) fazo.

Tudi danes se pojavlja več prazgodovinske in nekaj kosov 'antične' keramike na sami živi skali. V povsem isti plasti je bila tudi včeraj najdena veriga iz podolgovatih členov. Tudi danes najdeno železno kresilo na verigi je iz neposredne bližine."

Komentar. Kulturna plast mlajše grajske faze. ZE 2 nad ZE 3. Omenjeno mešanje najdb kaže na nezanesljivost konteksta. Faza 4b.

Zbiralna enota 3. Dne 4. 6. 1992, kvadrat 13, planum 2.

Komentar. Ni podatkov; splošna opredelitev na podlagi planuma. 4 Faza.

Zbiralna enota 4. Dne 11. 6. 1992, kvadrata 9, 10, planum 3.

Komentar. Ni podatkov; splošna opredelitev na podlagi planuma. 4 Faza.

Zbiralna enota 5. Dne 15. 6. 1992, kvadrat 14, planum 3. "V kv. 14 se končuje 3. planum. Približno v sredini planuma se že pričinja ilovica, ki spremlja živo skalo. Zid na zah. strani spremlja pas ruševin, malta v ruševinah očitno ne predstavlja tlaka, tako da se vse bolj zdi, da je tlak omejen na vrsto kvadratov ob zah. steni 2. palacija."

Komentar. Kulturna plast mlajše grajske faze. ZE 5 pod ZE 2 in 3. Dve vrsti lončenine; poleg običajne še ročno izdelana, veliko primesi, slabo pečena, črna, debela. Lahko bi bila tudi 4a, če bi bile najdbe iz ilovice; a to je v dnevniku običajno posebej označeno. 4b faza.

Zbiralna enota 6. Dne 15. 6. 1992, kvadrata 9, 10, planum 3. "Zdaj tudi kvadrate 6, 9 in 10 spravljamo na ta (do tlaka oz. peska) nivo. Tudi tu se namreč že kažejo zaplate tlaka, nad njim pa je zlasti na stičišču kvadratov 6, 9 in 10 bogata kult. plast. Keramika je izredno debela, profili enostavni, ornament pa valovnica! Veliko je tudi živalskih kosti (svinja). Keramika je predvsem v črnih luknjah v maltnem tlaku."

Komentar. Odpadna jama (velik odstotek prismojenih ostankov, i. e. smole; vezan lonec ID 1008). Faza 4.

Zbiralna enota 7. Dne 16. 6. 1992, kvadrat 9, planum 4. NAD TLAKOM. "V kvadratih pod kapelo kaže, da bo najvažnejše deliti najdbe na tiste nad tlakom in tiste pod njim. Tiste nad tlakom (vse doslej) datirajo Z zid 2. romanskega palacija, ker se tlak lepo izteče k vhodu skozi zid." (10. 6.) "Zdaj tudi kvadrate 6, 9 in 10 spravljamo na ta (do tlaka oz. peska) nivo. Tudi tu se namreč že kažejo zaplate tlaka, nad njim pa je zlasti na stičišču kvadratov 6, 9 in 10 bogata kult. plast. Keramika je izredno debela, profili enostavni, ornament pa valovnica! Veliko je tudi živalskih kosti (svinja). Keramika je predvsem v črnih luknjah v maltnem tlaku."

Komentar. Kulturna plast mlajše grajske faze. ZE 7 pod ZE 6. Verjetno del odpadne jame. Faza 4b.

Zbiralna enota 8. Dne 17. 6. 1992, kvadrat 14, planum 4. ČIŠČENJE in ČIŠČENJE PROFILA.

Komentar. Čiščenje planuma, ki je sekal poševno padajoče plasti, in čiščenje profila; verjetno kulturna plast mlajše grajske faze, lahko mešana s starejšimi plastmi. Faza 4.

Zbiralna enota 9. Dne 18. 6. 1992, kvadrat 14. NA ILOVICI IN KAMNU 1.

Komentar. Na ilovici in kamnu, odlomek z ostanki malte; priprava hodne površine za mlajšo grajsko fazo. Faza 4b.

Zbiralna enota 10. Dne 3. 6. 1992, kvadrat 9, planum 2.

Komentar. Ruševinske plasti mlajše grajske faze. ZE 10 nad ZE 4. Faza 4.

Zbiralna enota 11. Dne 22. 6. 1992, kvadrat 9, 10. ČIŠČENJE.

Komentar. Mešan kontekst; čiščenje površine planuma. Faza 4.

Zbiralna enota 12. Dne 2. 7., 27. 6. in 30. 6. 1992, kvadrata 5, 14. V ILOVICI, MEŠANA ILOVICA in ČIŠČENJE ILOVICE. "V kv. 1 do 6 kopljemo 5 planum, ki sega že precej v ilovico (večinoma že kulturno sterilno). Kar je še grajske plasti nad ilovico, jo pri najdbah ločujemo."

Komentar. Plasti, starejše od grajske faze, verjetno prazgodovinske. 1.

Zbiralna enota 13. Dne 1. 7. 1992, kvadrat 4, planum 5. "V kv. 1 do 6 kopljemo 5 planum, ki sega že precej v ilovico (večinoma že kulturno sterilno). Kar je še grajske plasti nad ilovico, jo pri najdbah ločujemo."

Komentar. Kulturna plast mlajše grajske faze; najdbe ločene med kopanjem. Faza 4b.

Zbiralna enota 14. Dne 3. 7. 1992, kvadrat 9, planum 5. ČRNA PLAST; "V kv. 8 in 9 nadaljujemo poglobljanje 5. planuma - do ilovice. Pri tem je bilo najdenih več kosov eneolitske lončenine ter 2 sileksa (zelene barve). Več je tudi kosov hišnega lepca, zlasti v SZ vogalu kvadrata 8. V kv. 9 se je pod strmo padajočim estrihom, 20 cm globlje, pojavil še en estrih (corr. ni estrih, ampak ruševina), v kv. 8 pa mlajši vkop v ilovico. ... Estrih v tem delu je opazno večkrat obnavljan, zadnji plast predstavlja sploh kar grušč" (prim. zapis ZE 6).

Komentar. Kulturna plast mlajše grajske faze. Faza 4b.

Zbiralna enota 15. Dne 3. 7. in 21. 7. 1992, kvadrat 9, planum 5. POD BELIM ESTRIHOM in V ILOVICI. "V kvadratih 8 in 9 pa poglobljamo planum 5 do ilovice. V kv. 9 odstranjujemo tudi gornji estrih, ki strmo pada proti S. Pod njim so ostanki starejšega estriha (corr.: to ni starejši estrih, pač pa ruševina) bolj rumene barve, plast med obema (cca 20 cm) pa je nasuta (in ne kulturna plast). ..." "V kv. 9 in 10 še vedno poglobljamo 5. planum do ilovice. Na meji kvadratov 6 in 9 se pojavlja večji vkop v ilovico, zapolnjen z grajsko kulturno plastjo, ob robovih tudi močno ožgana prst in ilovica. ... Kotanja, obložena z estrihom in napolnjena s prodom" (prim. zapis ZE 6 in ZE 14).

Komentar. Izravnava ruševin starejše grajske faze oz. priprava hodne površine za mlajšo grajsko fazo. Možno ločevanje na podlagi ostankov malte. Faza 4a.

Zbiralna enota 16. Ni podatkov.

Zbiralna enota 17. Dne 17. 6. 1992, kvadrat 10, planum 4. ČIŠČENJE PLANUMA 4.

Komentar. Čiščenje planuma; mešan kontekst. Faza 4.

Zbiralna enota 18. Dne 9. 6. 1992, kvadrat 14, planum 2. "V kv. 14 se odkopavajo štori itd. vse do notranje fronte obzidja, ki je tu še dokaj visoko ohranjeno."

Komentar. Čiščenje površine; ruševinska plast mlajše grajske faze. Faza 4c.

Zbiralna enota 19. Dne 5. 6. 1992, planum 2. ČIŠČENJE ZIDOV POD SVETILKO. "Ob SZ vogalu kapele smo razširili izkop in očistili že precej zidu (2; op. B.), a situacija še ni jasna. Kaže pa, da je zid 2 potekal dalje proti zah., ob neki fazi pa so ga vgradili v nek širši zid, ki verjetno poteka poprek proti S, tako da se njegova J fronta zazna v strukturi tega zelo širokega zidu."

Komentar. Ruševinska plast mlajše grajske faze. Faza 4c.

Kontekstualizirane zbiralne enote je bilo moč razporediti v nekaj skupin. Lončenina zbiralne enote

12 je imela na identifikacijskih listkih zapise: "v ilovici", "čiščenje ilovice" in "mešana ilovica". Omenjen je tudi "lep". V terenskem dnevniku najdemo zapis izkopavalca, da lončenino iz omenjenih plasti od tiste iz "grajske plasti nad ilovico ... pri najdbah ločujemo." Ta skupek lončenine je izkopavalec opredelil kot prazgodovinski, ki se nahaja v sekundarnem kontekstu. Prisotnost ožgane glinene ponuja možnost, da gre vsaj v nekaterih primerih za intaktne kontekste.

Lončenina zbiralnih enot 1, 4, 8, 10, 11, 16, 17 izhaja iz nezanesljivih kontekstov, ki jih je moč umestiti le splošno v zadnjo fazo uporabe gradu.

Lončenina zbiralne enote 15 je imela na identifikacijskih lističih tudi oznake "pod belim estrihom" in "v ilovici". Terenski dnevnik omenja pod "estrihom" ilovnato izravnalno plast in pod to ruševino. Lončenina zbiralne enote 15 torej izhaja iz plasti pod hodno površino zadnje faze uporabe gradu.

Lončenina zbiralnih enot 2, 3, 5, 6, 7, 9, 13 in 14 je bila povezana z naslednjimi zapisi v terenskem dnevniku: "... črna kulturna plast, ki je sicer označevala romansko (grajsko) fazo" (2), pri kopanju "že izstopa živa skala" (3), "... se že pričinja ilovica, ki spremlja živo skalo" (5), "bogata kulturna plast" (6), "nad tlakom" (7), "na ilovici in kamnu" (9), "grajska plast nad ilovico" (13) in "črna plast" (14). Lončenina zbiralne enote 4 je zaradi istih podatkov (kvadrata 9 in 10, planum 3) pripisana stratigrafskemu kontekstu zbiralne enote 6.

Najdbe zbiralnih enot 2, 4, 6, 7, 13 in 14 so torej ležale na hodni površini oziroma nad hodno površino zadnje faze uporabe gradu. Najdb, ki so del hodne površine, od tistih nad hodno površino v poizkopavalnih analizah ni mogoče ločevati.

Oznake zbiralnih enot 3, 5 in 9 neposredno ne zadoščajo za zanesljivo opredelitev. Vendar je v primeru zbiralne enote 12, kjer so lončenino nahajali v ilovici ali neposredno na skalni osnovi, to v dnevniku jasno zavedeno. Zato sklepamo, da tudi lončenina zbiralnih enot 3, 5 in 9 izvira iz plasti na hodni površini ali nad hodno površino zadnje faze uporabe gradu. Opredelitev zbiralne enote 9 potrjuje tudi odlomek z ohranjenimi ostanki malte.

V zvezi z lončenino zbiralne enote 6 so na razpolago še dodatni podatki o kontekstu. Terenski dnevnik omenja kopanje "do tlaka" in "bogato kulturno plast". Potrditev, da gre za pravo gradivo, predstavlja kratek opis lončenine. Na podlagi omembe "keramika je predvsem v črnih luknjah v maltnem tlaku" je moč sklepati, da gre za zaprt kontekst. K tem je dodan še podatek o prisotnosti "živalskih kosti (svinja)".

Kar 83 odstotkov lončenine zbiralne enote 6 ima smolni premaz, ki je značilen za kuhinjsko

lončenino (glej poglavje Tehnologija izdelave lončenine). To potrjujeta tudi najdbi t. i. vezanega lonca (glej poglavje Tehnologija izdelave lončenine) in ožgano dno lonca. Najverjetnejša interpretacija črnega polnila jame, z najdbami kosti domačih živali in kuhinjsko keramiko, na obrobju grajskega dvorišča je, da gre za t. i. odpadno jamo.

Gradivo zbiralnih enot 2, 3, 5, 6, 7, 9, 13 in 14 je umeščeno v zadnjo fazo uporabe gradu.

Lončenina zbiralnih enot 18 in 19 je bila zbrana pri odstranjevanju ruševin in čiščenju zidov in potemtakem izvira iz ruševinskih plasti zadnje faze uporabe gradu. Ker so bile ruševinske plasti pri izkopavanjih obravnavane kot enotna plast, zbiralnima enotama 18 in 19 stratigrafskega konteksta ni moč podrobneje določiti.

FAZIRANJE

Obravnavana lončenina je bila v poizkopavalni analizi na podlagi opredelitve zbiralnih enot in rekonstruirane stratigrafije razvrščena v štiri faze (*tab. 2*). Pri slednjem je imela pomembno vlogo opredelitev grajske arhitekture. Za posamezne arhitekturne elemente je bilo moč opredeliti stratigrafski odnos z arheološko dokumentiranimi plastmi.

Le nekaj odlomkov (zbiralna enota 12) obravnavane lončenine spada v prvo, prazgodovinsko fazo.

Med obravnavanim gradivom ni predmetov iz zgodnjerednjeveške faze 2, ki je sicer umeščena v desetletja pred letom 1000 in po njem. Ti so obravnavani na drugem mestu (Sagadin 2001).

Faza 3 je opredeljena z romansko arhitekturo in jo lahko imenujemo visokosrednjeveška. Med obravnavano lončenino ni odlomkov, ki bi jih stratigrafsko lahko zanesljivo pripisali tej fazi.

Večina obravnavanega gradiva pripada fazi 4, ki jo opredeljujejo poznoromanski arhitekturni elementi in je poznosrednjeveška faza.

Na podlagi stratigrafije je razdeljena na tri stopnje. Stopnja 4a predstavlja aktivnosti, povezane z gradnjo druge romanske faze gradu. V arheološkem zapisu so ohranjene plasti izravnave ruševin starejše faze.

Stopnja 4b predstavlja uporabo hodne površine grajskega dvorišča. Je najbolj dokumentirana, kontekst je jasen in tudi največ najdb z zanesljivim kontekstom je pripisanih tej podfazi.

Stopnja 4c je ruševinska podfaza. Debela žganinska plast dokazuje intaktnost predhodne stopnje (4b). Morebitna delitev ruševinske faze ni možna, saj je bila odstranjena enotno. Žal izvirajo vse zbiralne enote, pripisane tej podfazi, iz nezanesljivih kontekstov. Tako so med gradivom te stopnje lahko

zastopane tudi najdbe, mlajše od dogodka, v katerem je bil grad uničen. Določene aktivnosti, na primer uporaba grajske kapele, so na tem prostoru potekale v celotnem novem veku.

METODOLOGIJA OBRAVNAVE LONČENINE

Vizualni oziroma makroskopski opis odlomka še vedno velja za temelj vsake obravnave lončenine, čeprav poznamo številne laboratorijske metode preučevanja (npr. Orton in dr. 1993, 67 ss; Henderson 2000, 109 ss). Pri tem stroka od šestdesetih let dvajsetega stoletja stremi k enotenju opisov (Orton in dr. 1993, 132). Takšni sistemi (npr. Horvat 1999) omogočajo primerjavo različnih keramičnih arhivov; še posebej velikega pomena so arhivi, ki so kot javno dobro dostopni na svetovnem mrežnem spletu.

Pri obdelavi gradiva s kamniškega Malega gradu uporabljamo enega takšnih digitalnih dokumentarnih arhivov lončenine. Ta temelji na strukturi podatkovne zbirke avtorja A. Pleterskega, ki je kot javno dobro dostopna na spletni strani Inštituta za arheologijo ZRC SAZU (<http://www.zrc-sazu.si/iza/navodila.htm>). Deluje v programu MS Access in je zasnovana uporabniku prijazno. Namenjena je dokumentiranju zgodnjerednjeveških artefaktov, predvsem lončenine, nožev, jagod, uhanov in obsenčnikov ter zaponk. Zaradi modularne zgradbe je podatkovna zbirka prilagodljiva. Za naše potrebe jo dograjujemo z dodatnimi tipi ustij in s tabelo zbiralnih enot.

Vnos podatkov temelji na subjektivnem opisovanju kategorij in na izkušnjah avtorja zbirke s statističnim obdelovanjem arheoloških artefaktov (Pleterski 2002; prim. Losert 1993, 25 ss).

Kot ilustracijo subjektivnosti dela naj navedemo opisovanje barve odlomka. Uporabljena podatkovna zbirka za opis barve ponuja možnosti svetlo, temno in večbarvno. Kategorije so definirane zelo ohlapno in so izpostavljene subjektivni oceni opisovalca.

Na prvi pogled tako izgubimo pomemben podatek. Vendar takšna opredelitev temelji na dejstvu, da na barvo odlomka lončenine vpliva poleg postopkov izdelave tudi cela vrsta podepozicijskih procesov (Orton in dr. 1993, 32; Horvat 1999, 55; Macháček 2001, 13 ss). Torej velja, da podatek o barvi lončenine ni uporaben za induktivno sklepanje, temveč zgolj za deduktivno in še to le v povezavi s podatki o lončarski glini. Tako se zdi neupravičen vložek dela, ki bi ga zahtevalo določanje barve z Munsellovo lestvico barv. Če v povprečju za določitev ene barve potrebujemo pol minute, to nanese minuto

in pol na odlomek (barva znotraj, barva zunaj, barva preloma). Za obdelavo celotnega gradiva, približno 15.000 odlomkov, bi torej potrebovali 47 delovnih dni, da bi za vsak odlomek določili barvo z Musellovo barvno lestvico.

Zajete kategorije lastnosti obravnavanega gradiva so: najdiščni kontekst (šifra najdišča, stratigrafska enota, interna oznaka, okolje), predmet (snov, vrsta predmeta, ohranjenost), dimenzije, posoda (okras, vrsta posode, odtisi na dnu, izdelava, ohranjeni del), faktura (barva zunaj, barva znotraj, barva preloma, vrsta pustila, vsebnost pustila, velikost pustila) in tip ustja. Predvideno je tudi vpisno okence za nerazvrščene podatke.

V povprečju je vsak obravnavan odlomek opisan s štirinajstimi lastnostmi in merskimi podatki. Natančno število se od primera do primera spreminja, saj pri slabše ohranjenih odlomkih ni moč zajeti vseh kategorij. Skupno je bilo za 1557 odlomkov zajetih 17286 lastnosti in opravljenih 4671 meritev.

Prednosti predstavljenega digitalnega arhiva lončenine sta hitrost obdelave in modularna zgradba, ki omogoča prilagodljivost posameznim projektom. Vrednost zbirke narašča s številom vnosov z različnih najdišč, zato je še kako dobrodošel vsakdo, ki bi jo želel uporabljati.

Tehnologija izdelave lončenine

Videz in zgradba žgane lončenine sta odvisna od surovine, temperature in atmosfere žganja, od uporabe ter podepozicijskih procesov.

Surovina, lončarska glina, je pripravek iz gline ali mešanice glin z dodanimi pustili. Od lončarske gline so odvisne lastnosti končnega izdelka. S tem je namembnost vnaprej določena.

Z opisovanjem značilnosti odlomkov in posod, t. i. tehnologijo lončenine, skušamo odgovoriti na tri vrste vprašanj: o proizvodnih procesih, fizičnih lastnostih in izvoru surovin ter izdelkov.

Z uporabljenim načinom zajemanja podatkov smo na obravnavanem gradivu ločevali različne tipe ustij in okrasa ter različne tehnologije oblikovanja. Oblikovne tipe je bilo zaradi slabe ohranjenosti gradiva moč določiti le posredno.

Tehnologijo žganja prepoznavamo na podlagi tipov preloma. Uporabljena metoda zajemanja podatkov omogoča ločevanje šestih tipov prelomov (tipi 1, 2, 3, 4, 5 in 8 po Horvat 1999, 53 s; prim. Bauer in dr. 1993, 104 s; Losert 1993, 73 s; Orton in dr. 1993, 132 ss).

V analizo tehnologije žganja so vključeni le odlomki iz tistih zbiralnih enot, ki jih je bilo moč umestiti v faze. Skupaj je to 649 odlomkov; 31 iz faze 1, 56 iz faze 4a, 285 iz faze 4b in 277 iz faze 4c.

Prvega tipa (prelom in obe površini svetle barve; oksidacijsko žganje v oksidacijski atmosferi) je med obravnavano lončenino v povprečju 8 odstotkov. Odstotek je nekoliko višji pri prazgodovinski keramiki (16), pri srednjeveški pa je enakomeren (8 do 9).

Drugi tip (prelom in površini enotne temne barve; žganje in atmosfera redukcijska) je najpogostejši (v povprečju 26 odstotkov). Med prazgodovinsko lončenino je zastopan s 35 odstotki, pri srednjeveški keramiki pa odstotek s časom narašča od 15 (stopnja 4a), preko 26 (stopnja 4b) do 33 odstotkov (stopnja 4c). Zanimivo je, da s podobnim trendom (18, 28 in 36 odstotkov) narašča zastopanost vse lončenine temne, pretežno črne, barve.

V obdobju 4 faze torej lahko opazujemo trend naraščanja priljubljenosti črne lončenine.

Prelomi tretjega tipa (prelom enoten, ena⁷ ali obe površini lisasti; stihijsko žganje in nenadzorovana atmosfera). Pri srednjeveški lončenini je trend obratno sorazmeren kot pri prejšnjem tipu: delež se s časom manjša (39, 22 in 27 odstotkov v stopnjah 4a, 4b in 4c). Med prazgodovinsko lončenino je takšne 20 odstotkov.

Obratno sorazmerje deleža drugega in tretjega tipa kaže, da se je delež temne lončenine, žgane v kontrolirani atmosferi, povečeval ravno na račun deleža temne lončenine, žgane v stihijski atmosferi.

Lončenine s prelomom četrtega tipa (jedro enotne svetle, obe površini temne barve; žganje oksidacijsko, v končni fazi vzpostavljen proces dimljenja) med prazgodovinskim gradivom ni, med srednjeveškim pa komajda (0 do 2 odstotka).

Peti tip (jedro enotne temne, obe površini svetle barve; žganje redukcijsko, v končni fazi vzpostavljena oksidacijska atmosfera) je zastopan s podobnim deležem kot prvi: med prazgodovinsko je 7 odstotkov takšne lončenine, med srednjeveško pa v povprečju 11 (7 odstotkov v stopnjah 4a in 4c, 11 v fazi 4b).

Tipa osem in devet (zaporedno menjavanje svetlih in temnih barv) sta značilna za prazgodovinsko gradivo (12 odstotkov). Pri srednjeveški lončenini se pojavlja le izjemoma (2 do 4 odstotke), večinoma kot deformacija na delu odlomka.

Z analizo tehnologije žganja lončenine smo prepoznali trend priljubljenosti temne (črne) lončenine, uporabljeno tehnologijo in njeno izboljševanje med fazo 4.

⁷ V izvirniku (Horvat 1999, 53) sta obe površini lisasti, možnost z eno lisasto površino ni predvidena.

Pustila (vključki, negnetljive surovine) so pomembna kategorija pri razvrščanju lončenine. Srebrna sljuda, del gline, se pojavlja v skoraj vseh odlomkih, tako prazgodovinskih kot tudi srednjeveških.

Med gradivom, ki stratigrafsko sodi v prazgodovino, smo pri 59 odstotkih odlomkov dokumentirali apnenec in pri 37 odstotkih kremen. V nekaj primerkih je bila glini primešana tudi opeka. Ta podatek kaže, da se med gradivom zbiralne enote 12, ki je kot zanesljiv kontekst pripisana prazgodovinski fazi, nahaja tudi mlajše gradivo.

V 68 odstotkih so primesi enakomerno razporejene in v 42 odstotkih je njihova vsebnost srednja ali velika.

Med srednjeveškimi odlomki jih ima srednjo ali veliko vsebnost primesi le petina. Srebrna sljuda je prisotna skoraj vedno (99 odstotkov), pogosta sta apnenec (58 odstotkov) in kremen (38 odstotkov). Zanimarjiv je odstotek opeke (3 odstotke) in le redki so odlomki brez vključkov.

Pogosto je kremenčev pesek prisoten le na površini odlomkov. Gre za tehniko izdelave, pri kateri je bil polizdelek pred pečenjem povaljan v pesku. Priljubljenost te tehnike je v fazi 4 postopoma upadala (21, 17 in 13 odstotkov v stopnjah 4a, 4b in 4c).

Sledovi obdelave so dokumentirani na 45 odstotkih odlomkov. Gre za znamenja na zunanji ali notranji površini, ki pričajo o tehniki obdelave posod. Vzorec je pri tem relativno majhen, saj je odlomkov z zanesljivo opredeljenimi sledovi obdelave 659, iz faze 4a le 28. Ramena in ustja posod so namreč doglajena in takšnih odlomkov ni mogoče zanesljivo opredeliti (prim. Losert 1993, 26).

Najpomembnejše je ločevanje med izdelki glede na tehniko izdelave, natančneje glede na način uporabe lončarskega kolesa.

Najprej je potrebno opredeliti pojme. Dvojici pojmov počasno lončarsko kolo in ročno vreteno ter hitro ločarsko kolo in vreteno na nožni pogon se navadno uporabljata sinonimno. Hkrati je ločevanje na "staroslovansko ... in srednjeveško lončenino ... v velikem okviru okoli l. 1000 (uvredba lončarskega vretena) ..." kljub opozorilu avtorja (Ložar 1939, 202) nekritično prešlo v prakso. Tovrstno obravnavanje gradiva temelji na splošno sprejetem mnenju, da je uvajanje frankovskega fevdalizma pretrgalo slovenski domači družbeni in tehnološki razvoj (Grafenauer 1965, 13 ss).

A gradivo kaže bolj zapleteno podobo. Uporabljene tehnike so (i) posoda izdelana iz svitkov, lahko (ii) doglajena na rotirajoči podlagi, ali (iii) posoda v celoti izdelana na lončarskem kolesu. Slednjo tehniko navadno opišemo kot izdelano na hitrem lončarskem kolesu, ki ni nujno vreteno na

nožni pogon (prim. Orton in dr. 1993, 120 ss). Drugo metodo nekateri avtorji (Losert 1993, 28 ss) delijo glede na obseg dodelave (ustje, ustje in rame, cela posoda), kar drugi pripisujejo le stopnji prepoznavnosti (Buko 1990, 105 ss; citirano po Machaček 2001, 280). Vsaj v visokem srednjem veku je uporabljena tehnika lahko kronološko relevantna (Losert 1993, posebej sl. 26).

Doglajene odlomke prepoznavamo po nesimetričnosti, neenakomerni površini na notranji strani, odebeljenih robovih dna in odtisih prstov. Sledovi uporabe vretena na nožni pogon, neprekinjene horizontalne linije na notranji strani, enakomerno debele stene in pravilnejši okras se uveljavljajo postopoma. Dodelava, v primeru obravnavanega gradiva metličenje in glajenje, sledove zabriše, včasih do neprepoznavnosti (prim. Losert 1993, 55).

Čas uvedbe vretena na nožni pogon je na območju slovanske naselitve različen: v Rusiji in Bolgariji v 10., na Madžarskem konec 13., v Romuniji tekom 14. in v Srbiji od konca 13. stoletja dalje (Bajalović - Hadži-Pešić 1981, 94 ss). Na Zgornjefrankovskem se ta proces zaključi v zadnjih desetletjih 12. stoletja (Losert 1993, 55). Položaj je na območju Slovenije še dodatno zapleten zaradi možnosti prenosa znanja v obdobju zgodnjega srednjega veka (prim. Pleterski, Belak 2002).

Iz neposredne bližine kamniškega Malega gradu poznamo lonec, verjetno izdelan na hitrem lončarskem kolesu, zanesljivo datiran v konec 7. oziroma 8. stoletje (Turk 2002, 82). Na drugi strani je najmlajša produkcija lončenine, doglajene na ročnem vretenu, v Sloveniji etnološko dokumentirana belokranjska lončenina z začetka 20. stoletja (Karlovšek 1951).

V povprečju je tri četrtine odlomkov malograjske lončenine izdelane na hitrem vretenu, pri ostalih pa so bile uporabljene druge tehnike. Med slednjimi so najpogostejši odlomki, ki imajo na notranji strani vidne odtise dodelave stoječe ali počasi se vrteče posode, na zunanji strani pa so doglajeni. V fazi 4a je takšnih odlomkov celo polovica, v stopnjah 4b in 4c pa petina.

Med srednjeveško lončenino je dokumentiranih 195 odlomkov, na katerih so ohranjeni t. i. prismojeni ostanki. Brez kemične analize ostankov ni moč podati natančne sodbe, a sodeč po etnoloških analogijah (Baš 1938) bi lahko šlo za ostanke smolnega premaza. Ta je služil boljši vododržnosti posod. V obeh primerih, bodisi da gre za prismojene ostanke hrane bodisi za smolni premaz, gre za attribute kuhinjske keramike. Takšnih odlomkov je v vseh fazah približno 10 odstotkov. Izstopa pa zastopanost v zbiralnih enotah 6 in 19.

Med gradivom smo dokumentirali nekaj odlomkov s svojvrstnimi sledovi uporabe. Odlomki imajo ožgane vzorce v obliki mreže deltooidov. V enem primeru so ohranjeni tudi korodirani ostanki železa. Te sledi so posledica tehnike izdelave t. i. vezanih loncev. Zaradi večje obstojnosti so bili lonci, namenjeni uporabi v krušni peči, vezani s prepletom železne žice. To tehniko še danes uporabljajo komendski lončarji.

Tipologija oblik in okrasa

Zaradi večkrat omenjene fragmentiranosti gradiva rekonstrukcija celih posod ni bila možna. Zatorej je možna le tipologija ustij in okrasa (*tab. 1*). Oblikovne skupine je bilo mogoče določiti le posredno, zato jih obravnavamo skupaj z ustji. Prav tako ne navajamo velikostnih razredov, ker izmerjenih višin ni, zanesljivo izmerjenih premerov pa le za dober ducat.

Ustja in robovi ustij so razvrščeni in opisani z uporabo matrike po Horvat (1999, 96), le izraz stik s steno je nadomeščen z izrazom stik z vratom. V dosedanjih raziskavah je bilo določenih 59 različnih oblik ustij in robov ustij, razporejenih v 11 tipov. Oblike, ki se pojavljajo le posamezno, niso bile razvrščene v tipe in jih na tem mestu ne obravnavamo.

Tip 1. Na zunanji strani profiliran rob ustja je orientiran na zunanjo stran, stik z vratom je postopen ali četrtkrožni element. Značilen element je preoblikovanost roba ustja na zunanji strani v obliki večkratne profilacije.

Ta tip je pogost v Sloveniji (Grad na Goričkem, Podbočje-Stari grad, grad Žamerk, grad Šalek in Celje-Prešernova ulica) pa tudi v Nemčiji, na Češkem in Moravskem in na Spodnjeavstrijskem. Na zunanji strani profilirana ustja so datirana v čas od 12. do zgodnjega 15. stoletja, najpogostejše pa v 13. in 14. stoletje (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 108 s; glej tam navedene analogije). Stratigrafsko dobro opredeljene najdbe z najdišča Stari grad nad Podbočjem kažejo, da se v prečnem prerezu večkrat profilirani robovi ustij pojavljajo od začetka 14. stoletja (Predovnik 2003, 59).

V tem tipu smo združili širšo oblikovno skupino, ki bi jo lahko opredelili kot tri različne poznosrednjeveške tipe. Ker pa bi bili zastopani z le po enim odlomkom, jih obravnavamo enotno.

V gradivu zabeležena tri ustja tega tipa izvirajo iz zbiralne enote 2, ki je opredeljena v fazo 4b.

Tip 2. Izvihano, poševno prirezano ustje je orientirano na zunanjo stran, stik z vratom je tekoč. Ustje je rahlo odebeljeno in na zunanji strani spodaj

poševno odrezano. Dokumentirana je samo ena varianta. Preprosta, na pogled "stara" oblika pripada lončkom.

Na Zgornjefrankovskem je ta tip datiran v 10. do 12. stoletje, v vzhodni Avstriji v konec 13. in na Moravskem v 13. do 14. stoletje (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 86 s; glej tam navedene analogije).

V gradivu zabeleženi ustji tega tipa sta umeščeni v 4. fazo, eno v zanesljiv kontekst faze 4b.

Tip 3. Izvihano, enostaven oglat rob ustja je poševen in orientiran na zunanjo stran. Značilni elementi so tekoč stik z vratom, rahla odebelitev in ravno ustje.

Na Pristavi na Bledu ta tip ustij pripada najmlajšemu gradivu naselbine, ki se konča v drugi polovici 10. stoletja (informacija A. Pleterski), na Podbočju-Stari grad pa plastem podobdobja starejšega grajskega objekta, ki je datiran v konec 12. ali začetek 13. stoletja (Predovnik 2003, sl. 40: 2). Na Bavarskem so podobna ustja datirana v konec 10. in začetek 11. stoletja (Dannheimer 1973, t. 5: 1-3; 7: 2,17,18; 8: 9).

Glede relativno zgodnjih datacij velja opozoriti, da se zelo podobne oblike ustij pojavljajo v t. i. poznoantičnem (Ciglenečki 2000, sl. 146) in t. i. zgodnj srednjeveškem gradivu (Pleterski, Belak 2002, 100: 9, 10; Knific 2002, 119: 9). Z natančno primerjavo pa ločujemo visokosrednjeveško gradivo od starejšega na podlagi tehnologije izdelave in po debelejšem robu.

Štirje odlomki, uvrščeni v ta tip, pripadajo zbiralnim enotam 4. faze.

Tip 4. Strehasto razširjen spodrežan rob ustja je poševen, orientiran na zunanjo stran, koničen in zavrt nazaj. Stik z vratom posode je spodrežan. Variante se razlikujejo po obliki preoblikovanosti na zunanji strani, ki je rahlo do srednje konkavna, redko tudi žlebljena. Ključna za ločevanje od podobnega tipa 2 je tehnika izdelave. Slednji je izdelan kot odebelitev, s premeščanjem gline iz stene.

Takšen rob ustja je precej pogost za poznosrednjeveške lonce različnih velikosti. Ta tip je le različica skupine strehasto razširjenih ustij, ki je razprostranjena na moravsko-avstrijsko-slovenskem (Šalek, Podbočje) prostoru. Časovno je umeščena v 13. in 14. stoletje (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 88 ss; glej tam navedene analogije). Na Bavarskem je ta tip ustja datiran v 12. in 13. stoletje (Dannheimer 1973, t. 6: 4-7,12,13; 8: 13-15; 20: 4-6; 27).

V obravnavanem gradivu je ta tip najpogostejši (63 odlomkov) in se pojavlja v celotni 4. fazi, najpogostejše v podfazi 4b. Obravnavano gradivo potrjuje ugotovitev, da gre za eno najpogostejših oblik poznosrednjeveške lončenine jugovzhodno-alpskega prostora.

Tip 5. Izvihani rob ustja z odebelitvijo na zunanji strani je poševen, orientiran na zunanjo stran in zaokrožen. Stik z vratom je postopen. Značilna je odebelitev roba ustja na zunanji strani. Tekoče prehode med različicami označujejo razlike oblik odebelitve od polkrožnih do koničnih. Tovrstna ustja so značilna za lonce, pojavljajo pa se tudi pri enoročajnih vrčih.

Posode s tovrstnimi ustji so bile v uporabi predvsem v jugovzhodnoalpskem prostoru, posamezni primerki so znani tudi z Gradišćanske in južne Nemčije. V Sloveniji najdemo ta tip na gradovih Žamerk, Šalek, Podbočje-Stari grad in na najdiščih Celje-Prešernova ulica in Ormož. Tip je datiran v 13. in začetek 14. stoletja (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 93; glej tam navedene analogije).

Dokumentiranih 8 primerkov je umeščenih pretežno v fazo 4b in tako kaže na časovno dobro opredeljen, a redek tip poznosrednjeveške lončenine.

Tip 6. Koničasto zapognjen, močno spodrezan rob ustja je poševen, orientiran na zunanjo stran, koničen in zapognjen navzven. Stik z vratom posode je spodrezan. Dokumentirana je le ena varianta. Ta tip ustja označuje sloke in visoke lonce.

Razprostranjen je od južne Nemčije, preko Slovenije in vzhodne Avstrije do Moravske in Madžarske, najpogostejši pa je v Sloveniji (Maribor-Piramida, Ptuj-Prešernova ulica 6, Otok pri Dobravi, Podbočje-Stari grad, grad Šalek in Potok) in na avstrijskem Koroškem ter Štajerskem. Datiran je od 11. do 15. stoletja, novejša raziskava pa kažejo na kasnejši del tega časovnega okvira (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 94 ss; glej tam navedene analogije).

V obravnavanem gradivu dokumentirana primerka ne omogočata statistične analize tipa.

Tip 7. Zapognjen, močno spodrezan rob ustja je poševen, orientiran na zunanjo stran, zaokrožen in zapognjen navzven. Stik z vratom posode je spodrezan. Variante se razlikujejo po odebeljenosti. Redko so preoblikovane na notranji strani. Rob posode je izdelan tako, da je zavihan navzven.

Težišče razprostranjenosti loncev s tem tipom ustij je severnoalpsko-podonavski prostor, manj pogosti so južno od Alp. V uporabi so bili od konca 11. do zgodnjega 15. stoletja (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 99 ss; glej tam navedene analogije), na Bavarskem v drugi polovici 12. in 13. stoletju (Dannheimer 1973, t. 3: 2,6).

V obravnavanem gradivu je dokumentiranih 14 kosov, večina v fazi 4b.

Tip 8. Spodrezan, vertikalno poravnan rob ustja je orientiran na zunanjo stran, stik z vratom je močno spodrezan ali spodrezan. Značilen element je preoblikovanost odebelitve roba ustja, ki je vertikalno izravnana. Na zunanji ali notranji stra-

ni se pri posameznih primerih pojavljajo žlebovi. Variante prehajajo tekoče, razlikujejo pa se po stiku z vratom, od močno do rahlo spodreznega. Bolj ko je ustje izvihano, bolj je rob ustja spodrezan.

Ta tip je poznan predvsem na Spodnjeavstrijskem in na najdišču Alt-Hollenegg na avstrijskem Štajerskem. V uporabi je od konca 12. do začetka 14. stoletja (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 102 ss; glej tam navedene analogije).

Dokumentiranih 14 odlomkov tega tipa izvira iz zbiralnih enot 4 (faza 4) in 7 (faza 4b).

Tip 9. Izvihani, konični rob ustja je orientiran na zunanjo stran in poševen, stik z vratom je postopen. Rob ustja je rahlo stanjšani v konično obliko. Ustje pripada nizki, odprti formi, verjetno krožniku.

Podobni primerki so v Avstriji označeni kot zgodnje novoveški, en primerek pa je datiran ne kasneje kot v pozno 13. stoletje (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 106; glej tam navedene analogije).

Odlomek tega tipa je opredeljen splošno v fazo 4.

Tip 10. Na notranjo stran zaključen izvihani rob ustja je orientiran na zunanjo stran, stik z vratom je tekoč ali četrtkrožni element. Značilno zaokrožen rob ustja je konkavno preoblikovan na notranji strani, lahko tudi užlebljen na zunanji strani. Ta tip ustij verjetno pripada čašam ali lončkom.

Razprostranjen je na Moravskem, Spodnjeavstrijskem, v avstrijski Koroški in v Sloveniji (grad Šalek). Datiran je v 14. in začetek 15., na Moravskem tudi v 13. stoletje (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 106 s; glej tam navedene analogije).

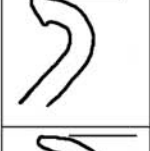
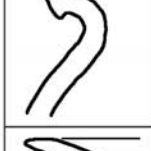
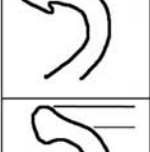
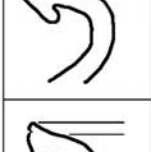
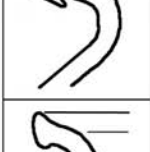
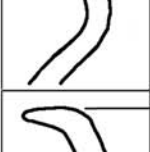
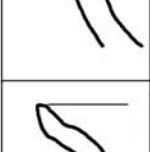
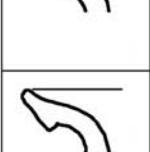
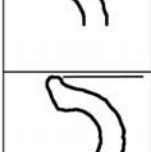
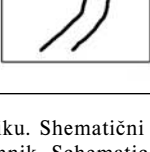
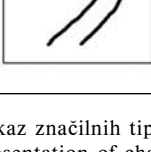
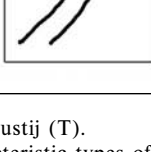
V obravnavanem gradivu je dokumentiranih 27 odlomkov in so opredeljeni v fazo 4 s podfazami.

Tip 11. Izvihani rob ustja s konkavno preoblikovano notranjo stranjo je poševen, orientiran na zunanjo stran. Stik z vratom je v eni različici postopen in v drugi spodrezan. Značilnost je konkavna preoblikovanost na notranji strani. Oblika roba ustja kaže na uporabo s pokrovi.

Ta tip je razprostranjen predvsem v Sloveniji (Podbočje-Stari grad, grad Šalek in grad Žamerk), manj pogost je v Avstriji in na Moravskem. V Sloveniji je opredeljen v 13. in 14. stoletje (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 107 s; glej tam navedene analogije).

Odlomki tega tipa (13) so opredeljeni splošno v fazo 4 ali v podfazi 4b in c.

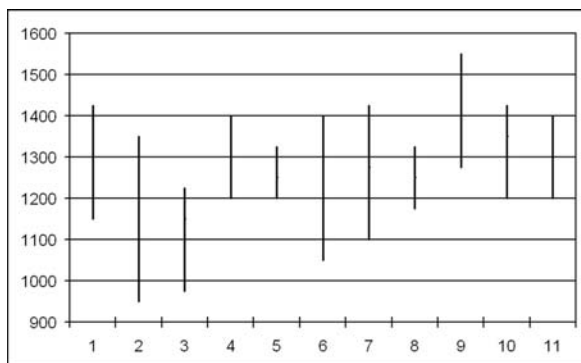
Kot vidimo, je pred nami sestoj predmetov, ki je tako prostorsko kot časovno (*sl.* 3) homogen. Analogije smo našli na prostoru od Bavarske preko Avstrije do Moravske in seveda v Sloveniji. Te delno odražajo sliko razprostranjenosti delno pa uporabljeno literaturo. Časovno so različni tipi umeščeni v čas od poznega 10. do sredine 16. stoletja.

T1					
T2					
T3					
T4					
T5					
T6					
T7					
T8					
T9					
T10					
T11					

Tab 1: Mali grad v Kamniku. Shematični prikaz značilnih tipov ustij (T).

Table 1: Mali grad in Kamnik. Schematic presentation of characteristic types of rim sherds (T).

Vsi zastopani tipi se, vsaj z delom razpona uporabe, pojavljajo tudi v času faze 4 kamniškega Malega gradu (med začetkom 13. in koncem 14. stoletja). Pomembno je upoštevati tudi številčnost zastopanih tipov (sl. 4). Primerjava obeh diagramov pokaže, da so tipi ustij, ki so v gradivu zastopani z osem ali več primerki (4, 5, 7, 8, 10 in 11), datirani v 13. in/ali 14. stoletje.

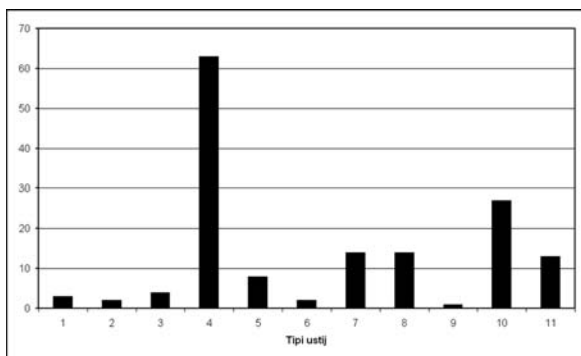

Sl. 3: Mali grad v Kamniku. Diagram časovne zastopanosti posameznih tipov ustij na podlagi analogij. Predstavljena sta časovni razpon in težišče uporabe. Vodoravno številka tipa, navpično absolutna datacija.

Fig. 3: Mali grad in Kamnik. Diagram of the time representation of individual types of rim sherds. Presented are the the time frame and the number of examples.

Med gradivom smo našli 152 odlomkov dna, ki tvorijo homogeno skupino: ravno, včasih rahlo vbočeno ali nizko prstanasto dno prehaja v raven (rahlo vbočen ali izbočen) trebuh pod kotom približno 25 stopinj na horizontalo. Vbočenost in rahlo prstanasto obliko pripisujemo odtisu podložne ploščice.

Dokumentiran je tudi en primerek znaka na dnu posode, očrtan križ. Takšni vtisnjeni znaki niso

Sl. 4: Mali grad v Kamniku. Diagram številčne zastopanosti posameznih tipov ustij. Vodoravno številka tipa, navpično število odlomkov.

Fig. 4: Mali grad in Kamnik. Diagram of representation of individual types of rim sherds by numbers. Horizontally the number of type, vertically the number of fragments.

časovno ali prostorsko natančneje opredeljivi (Bajalovič - Hadži-Pešić 1993, 46). Že Ložar (1939, 209) navaja tri primerke iz Ljubljane in po enega s Ptuja in Šmihela pri Žužemberku. V Sloveniji poznamo takšne znake tudi s Podbočja (Predovnik 2003, sl. 62: 430; 64: 469,470) in iz Ormoža kar 35 primerkov (Tomanič-Jevremov 1997, 117, t. 7: 25). Na najdišču Alt-Hollenegg na avstrijskem Štajerskem je takšen znak na dnu lonca s številnimi analogijami v Avstriji opredeljen v 12. do 14. stoletje (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 123). Takšno znamenje poznamo tudi iz številnih zgodnesrednjeveških kontekstov (npr. Knific 2002, 118 in sl. 20). V Furlaniji je ta pojav znan že v pozni antiki, pogostejše od 11. stoletja dalje. V uporabi ostane vsaj do 16. stoletja (Negri 1999, 43). Pomen takšnih znakov zaenkrat ni pojasnjen. Nekateri avtorji vidijo možnosti za razlago v magičnem pomenu (Meduna 1997).

Pretežna večina obravnavanega gradiva pripada t. i. kuhinjskemu posodju oziroma loncem. Postavlja se vprašanje, ali je v gradivu prisotno tudi namizno posodje. To bi bilo sicer lahko na primer leseno ali kovinsko. Vseeno se zdi, da nekatere odlomke lahko, na podlagi kombinacije različnih lastnosti, pripišemo namiznemu oziroma finemu posodju (prim. Predovnik 2001, 145). Te lastnosti so: debelina ostenja do 4 milimetre, izdelava na hitrem lončarskem kolesu, majhna vsebnost pustil in enotna barva zunanosti in preloma, znamenje kvalitetnega žganja.

Na ta način je bilo 79 odlomkov oziroma 5 odstotkov celotnega gradiva označenega kot namizno posodje. Močno izstopa delež v zbiralnih enotah 2, 4 in 19.

Med obravnavanim gradivom smo dokumentirali 501 okrašen odlomek in k tem 1345 lastnosti, ki opisujejo obliko in tehniko okrasa. Ker odlomke, ki imajo ohranjeno tako ustje kot okras, lahko preštejemo na prste, statistična obdelava kombinacij ni možna.

Žlebljenje je najpogostejši tip okrasa. Vodoravno žlebljenje je dokumentirano 110-krat, kar predstavlja 22 odstotkov okrašenih odlomkov. Večinoma gre za dva do pet (ohranjenih) vodoravnih žlebov, širokih 1,1 do 1,8 milimetra. Pogosto je širina žlebov obratno sorazmerna z globino. Globoki in ozki žlebovi so vtisnjeni v mehko podlago (nesušen polizdelek), široki in plitvi pa kažejo znake glajenja sušenega polizdelka. Prvi so pogosti v parih in so izdelani na hitrem lončarskem kolesu (Losert 1993, 55), drugi v skupinah po 3 ali več žlebov in prekrivajo večjo površino. Slednje primere je včasih težko ločiti od glavničenja, pri čemer je razlikovalni znak vzporednost žlebov. Najpogostejše sta žlebljena rame in trebuh.

Žlebovi se na 43 odlomkih pojavljajo v poševnih pasovih. Odstopanja od vodoravnosti so pogosto minimalna in kažejo, da gre le za "površno" izdelane vodoravne žlebove. Redkejši so poševno žlebljeni odlomki.

Analogije kažejo, da imajo tipološko starejše oblike žlebljene večje površine (celotno rame in del trebuha), pri mlajših oblikah pa se okrašen pas zoži na del ramena. Posodje s tovrstnim okrasom je razširjeno v Sloveniji, Avstriji in na Moravskem ter je datirano v 12. do 15. stoletje (Gutjahr, Tiefengraber 2003, 120; Predovnik 2001, 143; Losert 1993, 55 ss).

V obravnavanem gradivu je ta tip zastopan v skoraj vseh srednjeveških zbiralnih enotah, pri čemer delež močno niha.

Tehnika žlebljenja je uporabljena tudi za izdelavo okrasa z valovnico. V gradivu smo dokumentirali 23 odlomkov, okrašenih z eno ali več valovnicami. V vseh primerih gre za enakomerne in pravilne valovnice s konstantno amplitudo, visoke od 13 do 18 milimetrov.

Številne analogije za tovrstni okras najdemo med poznosrednjeveškim gradivom v Sloveniji in Avstriji (Predovnik 2003, sl. 40: 11,12; 2: 17; Gutjahr, Tiefengraber 2003, 121). Na Zgornjefrankovskem so značilne za čas od 10. do 12. stoletja (Losert 1993, 55). Žlebljene valovnice se pojavljajo že v pozni antiki (npr. Bitenc, Knific 2002, kat. št. 95 in 104), zgodnjem srednjem veku (Turk 2002, predmeti 6, 8, 9, 38, 39; Novšak 2002, predmet 6; Pleterski, Belak 2002, predmeti 1, 3, 4, 6-12; Knific 2002, predmeti 4, 6, 12, 20, 25, 27 in 30). Izvedba valovnic v snopih je bolj značilna za zgodnji srednji vek.

Glavničenje se pojavlja na 172 odlomkih. Zaradi fragmentiranosti je bilo le redko moč določiti število in razporeditev zob orodja. Večinoma gre za plitvo glavničenje, kjer imajo zobje širine 0,9 do 1,3 milimetre razmak okoli 1 milimeter. Skoraj brez izjem so bile glavnične posode pred žganjem dodatno glajene. Glavničenje se pojavlja v več oblikah:

križno (cik - cak), kot poševni pasovi in eden ali več vodoravnih pasov.

Na splošno med visoko- in poznosrednjeveškim gradivom nismo našli analogij za okras glavničenja. To dejstvo skupaj z obliko (plitvo, glajeno) glavničenja navaja na misel, da imamo opravka s tehniko dodelave in ne krasilno tehniko. Takšna hipoteza je verjetna tudi zaradi medsebojnega izključevanja izdelave na hitrem lončarskem kolesu in glavničenja. Le 23 izmed 502 odlomkov, narejenih na hitrem lončarskem kolesu, ima sledove glavničenja. Isto potrjuje tudi odlomek, ki je

bil glavničen in hkrati vezan z žico, saj v tem primeru glavničenje vsekakor nima krasilne vloge.

O glavničenju kot krasilni tehniki morda lahko govorimo le pri križnem glavničenju. V večini primerov pa gre, skupaj z glajenjem, za tehniko dodelave izdelkov počasnega lončarskega vretena.

Podobno velja za enosmerno **metličenje**, ki je dokumentirano na 36 odlomkih. Prehod med tehnikama glavničenja in metličenja je tekoč. Kaže, da je ločevanje na glavničenje in metličenje arbitrarno in da so razlike zgolj odraz običajnih variacij znotraj skupin.

Na koncu velja omeniti veliko podobnost obravnavanega gradiva z gradivom najdišča Alt-Hollenegg z avstrijske štajerske (Gutjahr, Tiefengraber 2003). Tako ohranjenost, tipologija in časovna umeščenost kot tudi primerjalno gradivo se v veliki večini prekrivata, zato bi bilo ponavljanje istih analogij odvečno.

Prikazani tipi ustij in okrasa kažejo, da imamo opravka s tipičnim poznosrednjeveškim gradivom. Največ primerjav najdemo prav na gradovih, kar pa lahko odraža zgolj stanje raziskav. Kot je v zgodnjersrednjeveški arheologiji prevladovalo raziskovanje grobišč, tako v visoko- in poznosrednjeveški arheologiji prevladuje raziskovanje gradov.

Bolj pomenljiva je geografska razprostranjenost analogij. Te večinoma prihajajo iz sosednje Avstrije in Moravske, redkeje iz južne Nemčije in severne Italije. Enotnost prostora je nekako samoumevna, na poglobljeno razlago pa bo treba še počakati (prim. Predovnik 2003, 58).

KONTEKSTI NAJDB

Velikost odlomkov ali razmerje odlomki - cele posode v arheološkem zapisu sta lahko pomembna pokazatelja aktivnosti, ki so se izvajale na določenem prostoru (Orton in dr. 1993, 214). Vendar je pri tem potrebno upoštevati vrsto dejavnikov, predvsem podepozicijske procese in soodvisnost velikosti odlomkov s tehnologijo in formo (npr. odlomek antične amfore ima lahko večjo maso in volumen kot celotna sigilatna čaša).

S primerjavo zbiralnih enot 6 in 7 lahko ilustriramo takšen postopek odlomkov.

Zbiralna enota 6 je definirana kot odpadna jama, zbiralna enota 7 pa kot hodna površina oziroma komunikacijski prostor (glej zgoraj). Na tlaku grajskega dvorišča bi pričakovali bolj fragmentirano keramiko kot v odpadni jami.

Predpogoj takšni analizi je, da imamo opraviti s konteksti, nastalimi kot posledica antropogenih aktivnosti. Takšni konteksti so t. i. primarni odpa-

di (*in situ*), kjer nahajamo odlomke približno istih velikosti, ki jih je moč sestavljati; v intaktnih sekundarnih odpadih (npr. odpadne jame) ležijo zelo majhni fragmenti, pri čemer odsotnost večjih priča o sekundarni uporabi materiala; majhni fragmenti, ki jih ni moč sestavljati, so tipični za komunikacijske prostore (prim. Macháček 2001, 13 ss; Orton in dr. 1993, 216; Blackham 2000, 475 ss).

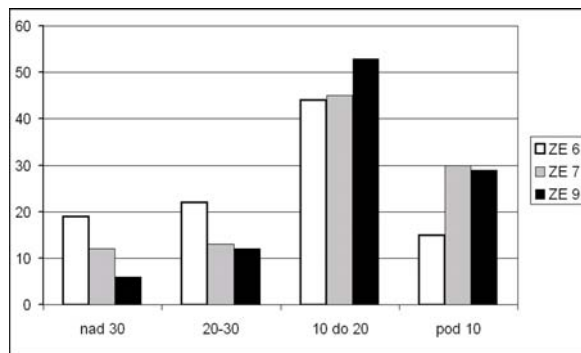
Tezo, da imamo v primeru zbiralne enote 7 opraviti s hodno površino, potrjuje povprečna velikost odlomkov. Ta je v zbiralni enoti 7 za petino manjša kot v zbiralni enoti 6, pri čemer gre razlika predvsem na račun večjega deleža najmanjših odlomkov na grajskem tlaku (*sl. 5*). Podobne deleže ima tudi zbiralna enota 9.

Tako lahko zaključimo, da je razporeditev deležev velikosti odlomkov v zbiralnih enotah 7 in 9 značilna za sekundarne kontekste, kot sta na primer odpad na hodni površini in odpad v izravnalnih plasteh.

ZAKLJUČEK

V prispevku je prazgodovinsko gradivo obravnavano le obrobno. Vzrok temu je količina, saj le 34 odlomkov izvira iz konteksta, ki je opredeljen kot prazgodovinski. Vendar je, kot dokazuje vrednotenje tehnologije keramike, kontekst nezanesljiv. Gradivo torej potrjuje opažanje izkopavalca, da se prazgodovinske najdbe nahajajo v drugotnih kontekstih. Zato je možna le kvantitativna obdelava gradiva, za kar je potrebna večja serija.

Statistično vrednotenje tehnologije lončenine je izplavilo nekaj časovno občutljivih trendov. Tako lahko v poznosrednjeveški lončenini kamniškega

Sl. 5: Mali grad v Kamniku. Velikost (širina krat višina) odlomkov zbiralnih enot 6, 7 in 9. Diagram prikazuje deleže v razredih: površina nad 30 cm², 20 do 30 cm², 10 do 20 cm² in pod 10 cm².

Fig. 5: Mali grad in Kamnik. Size (width and height) of the fragments from collection units 6, 7 and 9. The diagram shows the shares in the following classes: area above 30 cm², 20 to 30 cm², 10 to 20 cm² and under 10 cm².

Malega gradu opazujemo rast priljubljenosti temne lončenine. Nasprotno je tehnika dodajanja kremenca kot pustila na površje keramike s časom izgubljal veljavo. Po pričakovanjih keramika, ki ni izdelana na hitrem lončarskem kolesu, v 14. stoletju počasi izginja.

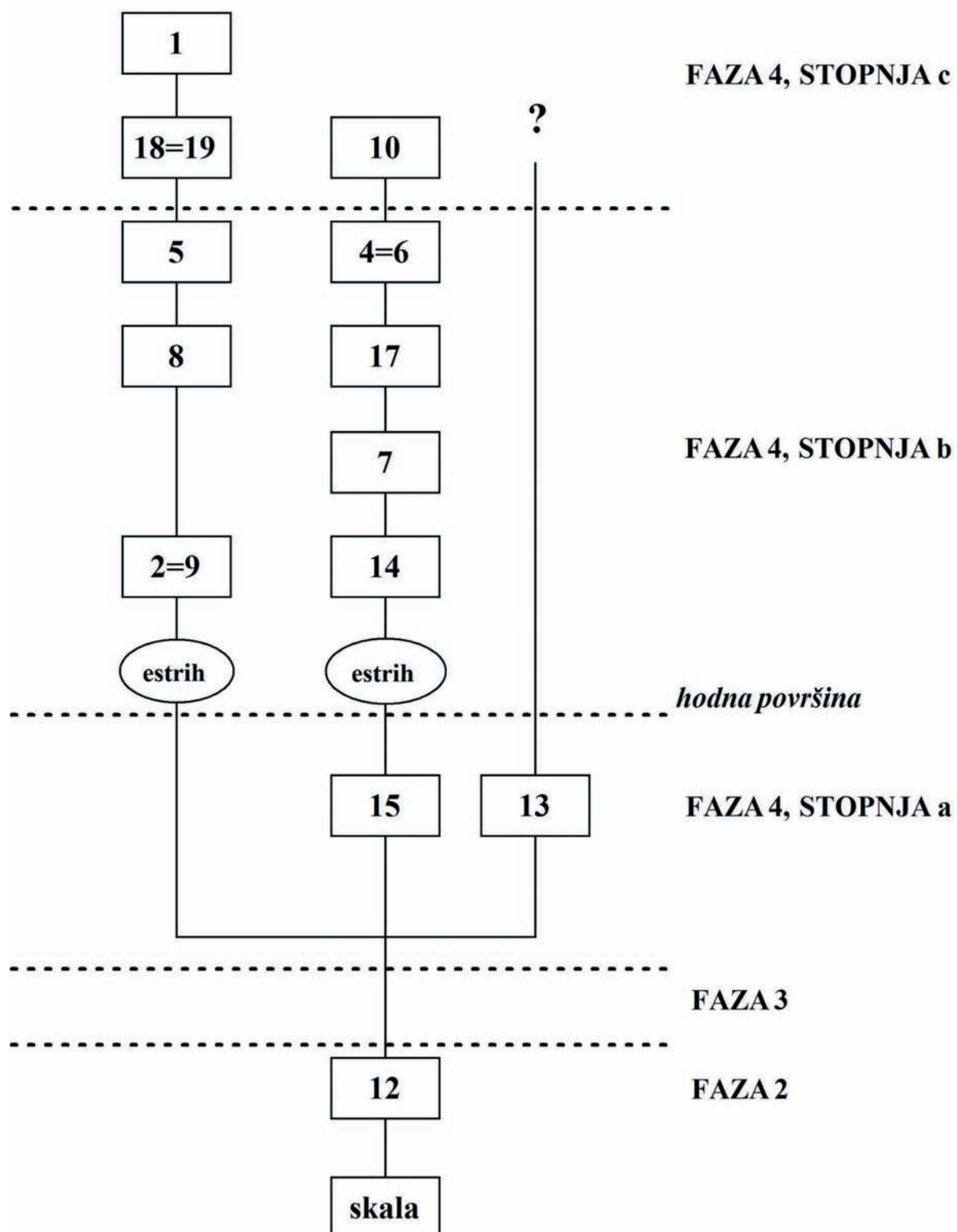
Bolj izpovedna je tipologija lončenine. V članku smo neodvisno vzpostavili dve kronološki shemi. Prvo s pomočjo stratigrafskih odnosov na najdišču Mali grad (*tab. 2*). Te smo umestili v absolutni čas na podlagi zgodovinskih in kulturnozgodovinskih virov. Drugo kronološko shemo smo vzpostavili z uporabo metode primerjalne tipologije (*sl. 3*).

Zaključke omogoča šele kritično soočenje obeh. Diagram zastopanosti tipov ustij (*sl. 6*). vsebuje

	T1	T2	T7	T8	T5	T3	T11	T4	T10	ABSOLUTNA DATACIJA	FAZA
ZE 15										1200	4A
ZE 2											4B
ZE 8											
ZE 4											
ZE 7											
ZE 6											
ZE 11											
ZE 18											4C
ZE 19										1400	

Sl. 6: Mali grad v Kamniku. Diagram zastopanosti tipov ustij v posameznih zbiralnih enotah, ki so relativno in absolutno umeščene v čas.

Fig. 6: Mali grad in Kamnik. Diagram of the representation of the types of rim sherds in individual collection units, which are relatively and absolutely placed in time.

Tab. 2: Mali grad v Kamniku. Diagram rekonstruiranih stratigrafskih odnosov. Številke v diagramu so številke zbiralnih enot.
 Table 2: Mali grad in Kamnik. Diagram of reconstructed stratigraphical relations. The numbers in the diagram represent the numbers of collection units.

le nekatere zbiralne enote in le nekatere tipe ustij. Kriterij pri izbiri je bila številčnost; nekateri tipi ustij vsebujejo le nekaj odlomkov ustij, nekatere zbiralne enote pa sploh ne.

Komentar diagrama zastopanosti tipov ustij torej služi kot zaključek.

Na podlagi diagrama časovne zastopanosti tipov ustij (*sl. 3*) bi v podfazi 4a pričakovali tipa 2 in 3. Namesto pričakovanih pa sta v zbiralni enoti 15, ki je stratigrafsko umeščena v podfazo 4a, zastopana tipa 4 in 10. Gradivo zbiralne enote 15 torej izvira iz mešanega konteksta, saj zaradi narave planumskih izkopavanj vsebuje tudi gradivo iz najmlajših plasti. Stopnja 4a je potemtakem zazdaj dokumentirana le s stratigrafskimi odnosi, ne pa tudi z gradivom z zanesljivim stratigrafskim kontekstom.

V stopnji 4b lahko opazujemo "življenjski tok" lončenine. Tipa 7 in 8 sta najbolj priljubljena v tej stopnji. Tipi 2, 3 in 5 se v tej stopnji pojavljajo, a gradivo ni dovolj številno, da bi omogočalo zaključke. Tipi 4, 10 in 11 ostajajo v uporabi tudi v stopnji 4c. Od slednjih tip 4 kaže zastopanost, kakršno v teoriji pričakujemo: lončenina določenega tipa se nekaj časa uveljavlja, v določenem obdobju prevladuje in na koncu izzveni (Orton in dr. 1993, 189 ss; prim. Orton 2000, 27 ss). Podobno sliko kaže tudi slabo zastopan tip 11. Priljubljenost tipa 10 pa je bila ob uničenju gradu v porastu. Vsi ti zaključki so v skladu z dognanji primerjalne kronologije (*sl. 3*).

S pomočjo diagrama je moč najti tudi "gnila jabolka". Nekatere zbiralne enote namreč izstopajo in "kazijo" podobo; teh zbiralnih enot ne moremo obravnavati kot stratigrafske kontekste. Zbiralno enoto 15 smo kot tako že izpostavili. Podobno velja tudi za zbiralno enoto 19, ki je

opredeljena v stopnjo 4c, na diagramu pa bi se bolj podala v stopnjo 4b. Tip 1 je zastopan le v eni zbiralni enoti in zato ni primeren za obravnavo. Upoštevaše našteje zadržke postane diagram zastopanosti tipov ustij bolj pregleden in odraža tako zastopanost posameznih tipov ustij kot tudi časovno umestitev nekaterih zbiralnih enot (*sl. 7*).

Tako smo dobili vpogled v dinamično podobo razvoja srednjeveških oblikovnih tipov ustij lončenine (prim. Macháček 2001; Losert 1993). Ta je drugačna od nekaterih klasičnih študij (npr. Ložar 1939; Dannheimer 1973; Šribar 1974). Slednje prikazujejo linearni razvoj, od preprostejših k vedno bolj zapletenim oblikam. Obravnavanemu sorodno gradivo je razvrščeno od preprostih izvihanih ustij do odebeljenih ustij, ki od 13. do 15. stoletja postajajo vse bolj profilirana (Dannheimer 1973, priloga 2). Dinamična in linearna shema razvoja tipov ustij lončenine si ne nasprotujeta. Gre le za različna razlagalna modela.

V uvodu smo si zastavili še dve vprašanji, ki se navezujejo na nadaljevanje raziskav naselbinske lončenine s kamniškega Malega gradu.

Dosedanje delo je omogočilo razkriti marsikako malenkost, ki jo bo moč v prihodnje spremeniti. Upravičeno se zdi na primer pri opisovanju barve dodati lastnost siva, kar bi omogočilo določitev še preostalih tipov prelomov. Vzpostavljena tipologija bo namesto intuitivnega omogočila enotno določanje tipov.

Kljub slabi ohranjenosti gradiva, nudi sistematično delo dovolj potencialov za nadaljnjo obdelavo. Najmanj, kar lahko pričakujemo, je ovrednotenje hipotez o kronološki umestitvi in zastopanosti posameznih tipov ustij ter kronološki občutljivosti nekaterih tehnik izdelave (črna lončenina, upo-

	T2	T7	T8	T5	T3	T11	T4	T10	ABSOLUTNA DATACIJA	FAZA
									1200	4A
ZE 2										4B
ZE 8										
ZE 4										
ZE 7										
ZE 6										
ZE 11										
ZE 18									1400	4C

Sl. 7: Mali grad v Kamniku. "Popravljen" diagram zastopanosti tipov ustij v posameznih zbiralnih enotah.

Fig. 7: Mali grad in Kamnik. "Adjusted" diagram of the representation of the types of rim sherds in individual collection units.

raba vedno hitrejših vreten). Nadalje bo nekatere oblikovne (npr. ustja tipa 5) in krasilne tipe mogoče dodatno deliti v podtipe in zagotovo se bodo pojavili tudi novi tipi.

Ni pa upravičeno pričakovanje, da bo zgolj tipološko opredeljevanje gradiva omogočilo natančnejšo

časovno opredeljevanje (prim. Predovnik 2003; Gutjahr, Tiefengraber 2003). To bo mogoče le na podlagi zadovoljivega Harrisovega diagrama stratigrafskih enot, ki bo vključeval tudi arhitekturne elemente. In to je prva naloga, ki jo bo potrebno opraviti za nadaljnje raziskave gradiva kamniškega Malega gradu.

- BAJALOVIČ - HADŽI-PEŠIĆ, M. 1981, *Keramika u srednjovekovnoj Srbiji*. - Muzej grada Beograda. Monografije 8.
- BAŠ, F. 1938, Zadrecki lončarji. - *Časopis za zgodovino in narodopisje* 33, 129 ss.
- BAUER I., W. ENDRES, B. KERKHOFF-HADER, R. KOCH in H.-G. STEPHAN 1993, *Leitfaden zur Keramikbeschreibung (Mittelalter-Neuzeit)*. - Prähistorische Staatssammlung München. Beiheft 2.
- BITENC, P. in T. KNIFIC 2002, *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. - Ljubljana.
- BLACKHAM, M. 2000, Distinguishing Bioturbation and Trampling Using Pottery Sherd Measures, Tell Fendi, Jordan. - *Geoarchaeology. An International Journal* 15, 469 ss.
- BUKO, A. 1990, *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. - Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- CEVC, E. 1985, Umetnostni vzponi in upadi kamniškega mesta. - V: *Kamnik 1229-1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*, 65-74, Kamnik.
- CIGLENEČKI, S. 2000, *Tinje nad Loko pri Žusmu*. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 4.
- DANNHEIMER, H. 1973, *Keramik des Mittelalters aus Bayern*. - Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung 15.
- GRAFENAUER, B. 1965, *Zgodovina slovenskega naroda*. - Ljubljana.
- GUŠTIN, M. in K. K. PREDOVNIK 1994, Zu den mittelalterlichen und neuzeitlichen archäologischen Forschungen in Slowenien. - *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10, 41ss.
- GUTJAHR, C in G. TIFENGRÄBER 2003, *Die mittelalterliche Motte Alt-Hollenegg*. - Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich. Beiheft 4.
- HENDERSON, J. 2000, *The Science and Archaeology of Materials*. - London, New York.
- HORVAT, M. 1999, *Keramika. Tehnologija keramike, tipologija lončenine, keramični arhiv*. - Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana.
- KARLOVŠEK, J. 1951, Lončarstvo na Slovenskem. - *Slovenski etnograf* 3-4, 37 ss.
- KNIFIC, T. 2002, Lončenina v zgodnesrednjeveških grobovih na Slovenskem. - V: M. Guštin (ur.), *Zgodnji Slovani*, 115 ss, Ljubljana.
- KOS, D. 1994, *Med gradom in mestom*. - Zbirka ZRC 1, Ljubljana.
- KOS, D. 2001, Ministeriali grofov Andeških na Kranjskem (do srede 13. stoletja). - V: A. Eržen, T. Eigner (ur.), *Groffe Andeško - Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku*, 185 ss, Kamnik.
- LOSERT, H. 1993, *Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken*. - Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Beiheft 8.
- LOŽAR, R. 1939, Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji. - *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 20, 180 ss.
- MACHÁČEK, J. 2001, *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. - Brno.
- MEDUNA, P. 1997, Značka na nadobe - nebo naopak? - V: *Život v archeologii středověku*, 451 s, Praha.
- MLEKUŽ, D. 2001, Harrisovi diagrami in računalniki. - *Arheo* 21, 43 ss.
- NEGRI, A. 1999, La ceramica grezza con marchio a rilievo sul fondo nel Friuli bassomedievale. - V: *Ceramica dal Basso-medioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine*, Archeologia di frontiera 2, 43 ss, Trieste.
- NOVŠAK, M. 2002, Podgorica pri Ljubljani. - V: M. Guštin (ur.), *Zgodnji Slovani*, 89 ss, Ljubljana.
- ORTON, C. 2000, *Sampling in Archaeology*. - Cambridge.
- ORTON, C., P. TYERS in A. VINCE 1993, *Pottery in Archaeology*. - Cambridge.
- OTOREPEC, B. 1956, Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku. - *Kamniški zbornik* 2, 67 ss.
- OTOREPEC, B. 1985, Doneski k zgodovini srednjeveškega Kamnika. - V: *Kamnik 1229-1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*, 19 ss, Kamnik.
- PLETERSKEI, A. 2002, *Grobišče kot nosilec arheoloških informacij - primer Altenerding*. - Ljubljana.
- PLETERSKEI, A. in M. BELAK 2002, Lončenina z gradu na Gorenjem Mokronogu in vprašanje prevzema lončarskih znanj. - V: M. Guštin (ur.), *Zgodnji Slovani*, 98 ss, Ljubljana.
- PREDOVNIK, K. 2003, Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem. - *Archaeologia Historica Slovenica* 4.
- SAGADIN, M. 1996, Prazgodovinske najdbe z Malega gradu v Kamniku. - *Kamniški zbornik* 13, 110 ss.
- SAGADIN, M. 1997a, Mali grad v Kamniku. - *Varstvo spomenikov* 37, 105 ss.
- SAGADIN, M. 1997b, *Mali grad v Kamniku*. - Kulurni in naravni spomeniki Slovenije 191, Ljubljana.
- SAGADIN, M. 2001, Staroslovansko grobišče na Malem gradu v Kamniku. - *Arheološki vestnik* 52, 359 ss.
- ŠRIBAR, V. 1974, Razvoj srednjeveške keramike na Otoku pri Dobravi - freisinški trg Gutenwerth. - *Slovenski etnograf* 25-26, 9 ss.
- TOMANIČ-JEVREMOV, M. 1997, Ormož. - V: M. Guštin, K. Predovnik (ur.), *Drobci nekega vsakdana*, Archaeologia Historica Slovenica 2, 107 ss.
- TURK, P. 2002, Dragomelj - zgodnesrednjeveška naselbina. - V: M. Guštin (ur.), *Zgodnji Slovani*, 79 ss, Ljubljana.
- ZIKA, I. 1957, Kamniški Stari grad. - *Kamniški zbornik* 3, 107 ss.

The pottery from Mali grad in Kamnik Excavations 1992

Summary

This article emerged as a part of the project of evaluating pottery obtained through a decade of archaeological excavations at Mali grad in Kamnik. The 1557 fragments discussed in the article were excavated in 1992 and represent approximately ten percent of the entire material. At the beginning of the article I present the initial data (Stratigraphy, Points for absolute dating, Collection units, Reconstruction of stratigraphic units, Phasing). In the continuation the article presents the methodology of working with materials (Methodology of working with pottery) and the material itself (Technology of producing pottery, Typology of shapes and decorations). In the synthesis (Context of the findings, Conclusion) I try to link the known data presented in the introductory chapters with the findings in the central, analytical part of the contribution.

The excavations at Mali grad were not stratigraphical. That is why the stratification of the castle yard, the area of excavation in 1992 (fig. 2), had to be analysed retrospectively. As a starting point I used the data that the pottery fragments 'above the paving', estrum, date the western wall of the second Romanesque palladium. Under the paving lay the levelling clay layer, which emerged directly prior to or at the same time. Above the estrum lay 'a black cultural layer', covered with a thick layer of ruins. On the basis of this I ascribed all pottery, which lay right above the estrum to the phase during which the castle court was used.

As a support for absolute dating I used certain written sources, art history definitions and a well documented and dated early medieval burial ground. The latter, which is dated to the late 10th Century and early 11th Century offers the *terminus post quem* for the Romanesque castle, which was first mentioned in 1202. In 1444 the castle was already mentioned as deserted. The most probable historic frame for the vast building works within the castle is represented by the Hendrik Andechs period (+1228), when Kamnik was the centre of the vast feudal land of the Andechs-Meraner counts. The findings of the archaeological excavations show that the area of the palladium and the inner court was completely destroyed in a single event and was never renewed.

The pottery described in this paper was excavated in quadrants 4, 5 and 9 to 14 (fig. 2). The findings were documented within planums and quadrants. On this basis we introduced collection units (ZE), which serve as a tool at placing the materials into a stratigraphic sequence. The criteria for defining these was the excavation data on the identification tags and the descriptions in the excavation diary. Thus we defined 19 collection units, out of which we defined 5 contexts as reliable. On the basis of the definition of the collection unit and the reconstructed stratigraphy the discussed pottery was divided into 4 phases (tab. 2) in the post-excavation analysis. At the latter an important role was played by the definition of the castle architecture. It was possible to determine the stratigraphic relations with some collection units for individual architectural elements.

The majority of the discussed materials belong to phase 4, which is defined by the late Romanesque architectural elements and thus represents a late mediaeval phase.

At the processing of materials from the Kamnik Mali grad we used the digital database for pottery, which can be freely

accessed on the following homepage: <http://www.zrc-sazu.si/iza/navodila.htm>. The advantages of the presented digital database is the speed of processing and the modular construction, which enables it to be adjusted to individual projects.

The statistical evaluation of the pottery technology created a few time sensitive trends. Thus we can observe the increase in use of dark grey to black pottery in the late mediaeval pottery from Kamnik Mali grad. On the contrary, the addition of flint stone on the surface of the ceramics has decreased through time. In compliance to our expectation, ceramics that are not manufactured on the fast spinning wheel are slowly disappearing in the 14th Century.

Due to the poor preservation of the materials (fig. 1) only the forms of rim sherds are discussed, and they are divided into 12 types (tab. 1). In this article we have independently established two chronological schemes. The first was established with the aid of stratigraphical relations from the excavations at Mali grad (tab. 2). We placed these into absolute time on the basis of historic and cultural-historic sources. The second chronological scheme was established with the comparative typology method (fig. 3 and 4). When both are critically compared conclusions can be reached. The diagram representing the various types of rim sherds (fig. 6) includes only some collection units and only certain types of rim sherds. The criterion for the selection was placed on the numbers, for certain types of spouts are represented merely by a few fragments, while some collection units hold none. With the aid of the diagram it is also possible to find the misrepresentative ones. Some collection units step out and 'ruin' the image and such collection units can not be treated as stratigraphical contexts. So we have set aside collection unit 15. Similar holds true for collection unit 19, which is defined by phase 4c, while the diagram shows it is closer to 4b. Type 1 is represented merely in one collection unit and is thus not suitable for treatment. Taking into account the mentioned holdbacks the diagram representing the various types of rim sherds becomes clearer and represents the numbers of the individual types of rim sherds as well as the time placement of certain collection units (fig. 7).

Thus we gain an insight into the dynamic image of the development of the late mediaeval types of rim sherds. This differs from certain classical studies, which show a linear development from a simple towards ever more complicated forms. In those the material similar to the one discussed in this article is placed from simple rim sherds to thicker ones and then to more complicated forms, which became increasingly popular in the period between the 13th and 15th Century. The dynamic and linear scheme of the development of types of rim sherd do not cancel each other out. They are merely two different approaches.

Benjamin Štular
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Novi trg 2, p. p. 306
SI-1001 Ljubljana
benjamin.stular@zrc-sazu.si